

Editörler: Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

**X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ

**X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ
TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

Editörler

Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

**X. ULUSLARARASI
DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU**

BİLDİRİ KİTABI

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No: 312

ISBN 978-605-9975-39-1 Baskı

Sahibi: Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK

Yayın Komisyonu: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK

Prof. Dr. Abdurrahman KARAMANCIOĞLU

Prof. Dr. Mahmut KEBAPÇI

Kapak Tasarım: Sevinç GEZER

Basım Tarihi ve Yeri: Mart 2019, Eskişehir

Elektronik Yayın Adresi: dunyadiliturkce2018.ogu.edu.tr

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'ne aittir.
Bütün hakları saklıdır.

Bölmelerde yazılanların bütün sorumluluğu bölüm yazarlarına aittir.

Kitabın tümü ya da bölümü/bölmeleri
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan
elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla
basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

© Copyright 2019 by Eskişehir Osmangazi University
All rights reserved.

No part of this book may be printed, reproduced or
distributed by and electronical, mechanical or other means
without the written permission of the University.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 312

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTABI

Editörler:

Prof. Dr. Ferruh AĞCA – Doç. Dr. Adem KOÇ

Eskişehir

2019

Atebetü'l Hakayık'ın Basılışının 100. Yıldönümü Adına

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

17-19 EKİM 2018

ESKİŞEHİR

TİKA

**SİVRİHİSAR
BELEDİYESİ**

TÜRKÇEDE DUYU FİİLLERİ VE KILINIŞ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dr. Öğr. Üyesi Erkan HİRİK
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Türkiye
erkanhirik@gmail.com

0. Giriş

Fiil, tüm diller için oldukça önemli ve çok boyuta sahip bir dil kategorisidir. İnsan tabiatı gereği hem kendi gerçekleştirdiği hem de kendi dışında evrende gerçekleşen hareketleri ifade etme ihtiyacı hisseder. Buna dilde olanak tanıyan tek araç fiillerdir. Dolayısıyla evrendeki soyut ve somut nesnelere ifade eden isimler ve bu nesnelere hareketlerini ifade eden fiiller dilin en önemli unsurlarından olmuştur. Dünya tarihinde geçmişten bugüne bakıldığında da fiiller, araştırmacıların dikkatini çeken bir kategori olarak göze çarpmaktadır. Aristoteles, fiilleri (rhéma) isimlerle (onoma) birlikte kelime çeşitleri içerisinde değerlendirmektedir (Law 2003: 29). Benzer şekilde bir diğer düşünür Platon tarafından da fiiller dilbilgisi kategorisi olarak ele alınmıştır. Platon'da *logos* yani cümle, fiillerin isimlere (nesnelere) katıldığı bir dizidir ve her cümle bir isim (onoma) ve fiil (rhéma) içermelidir (Dinneen 1995: 118).

Fiillerin dildeki bu önemi incelenirken farklı açılardan sınıflandırılmasına neden olmuştur. Fiiller, kimi araştırmacılarca yapısal olarak (Dizdaroğlu 1963; Hacıeminoğlu 1992), kimi araştırmacılarca yapı, muhteva, durum, fail, nesne ilişkisi ve mahiyete kullanılışa göre (Korkmaz 2007,), kimi araştırmacılarca dilbilgisel bağlamda (Doğan 2017), kimi araştırmacılarca gerçekleşme tarzına göre (Johanson 1971; Uğurlu 2003, Karadoğan 2009), kimi araştırmacılarca ise anlamsal olarak (Levin 1993, Zekiye 2002, Şirin-User 2009) ele alınmıştır. Dolayısıyla ele alınan ölçütlerin farklılığı çok fazla fiil sınıflandırmasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Her ne kadar fiiller farklı şekillerde sınıflandırılmış olsalar da tüm sınıflandırmaların hizmet ettiği nokta anlamdır. Bir diğer ifadeyle her sınıflandırma dolaylı ya da doğrudan anlam ile bağlantılıdır.

0.1. Mental Fiiller ve Duyu Fiilleri

Anlam ve biçimin birlikte üst ölçüt olarak ele alındığı, fiillerin gerçekleşme tarzı, yeri, gerçekleştiren vb. alt ölçütleriyle birlikte alt sınıfların da ortaya koyulduğu önemli sınıflandırmalardan biri Biber vd. tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırma şu şekildedir:

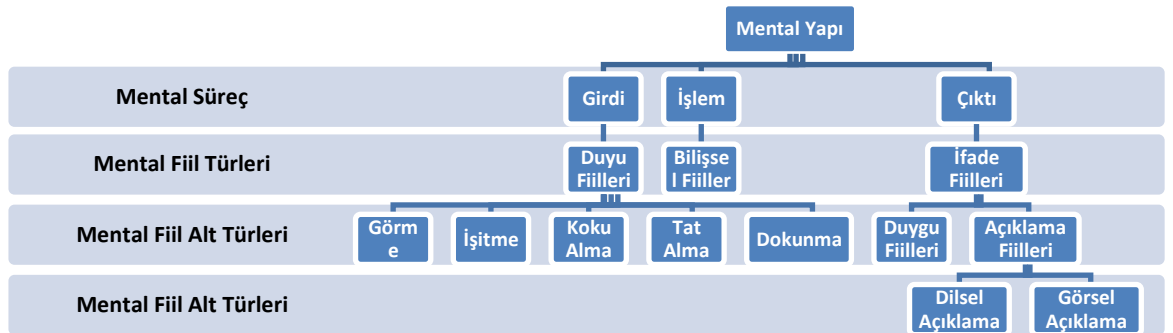
- *Hareket Fiilleri (Activity Verbs)*
- *İletişim Fiilleri (Communication Verbs)*
- *Mental Fiiller (Mental Verbs)*
- *Ettirgen/Nedensel Fiiller (Causative Verbs)*
- *Gerçekleşme Fiilleri (Verbs of Occurrence)*
- *İlişki veya Ortaya Çıkma Fiilleri (Verbs of Existence or Relationship)*
- *Görünüş Fiilleri (Verbs of Aspect) (Biber vd. 2003: 103-109).*

Yapılan bu sınıflandırma fiilin hem kılınışsal gerçekleşme tarzını hem gerçek hayattaki gerçekleşme şeklini hem de anlamını kapsamaktadır.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Mental fiiller, fiilde belirtilen hareketin gerçekleştiği yerin temel alınmasıyla ortaya koyulmuş bir fiil türüdür. Fiillerin nitelikleri ve gerçek hayattaki karşılıkları ölçütünün merkeze alınması *mental fiil* kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hareketin gerçekleştiği yerin insan zihni olması mental fiillerin farklı türlerde ve oldukça karmaşık bir düzende belirmesini sağlamaktadır. Mental fiiller, zihinde gerçekleşen hareketleri anlattığından genelde bir tetikleyici ile başlayan, psikolojik ve duygusal etkenlere doğrudan bağlı, çoğunlukla üçüncü kişiler tarafından gözlemlenemeyen, gözlemlendiği durumlarda da çeşitli anı-uslamlama bağlantılarıyla bunu ortaya koyan fiiller olarak ele alınabilir (Hirik-Çolak 2017: 262-263). Dolayısıyla *bak-*, *gör-*, *dinle-*, *dokun-* gibi fiiller duyu bağlamında; *bil-*, *anla-*, *unut-*, *öğren-*, *düşün-* gibi fiiller bilişsellik bağlamında; *sev-*, *kork-*, *iğren-*, *coş-* gibi fiiller duyu bağlamında; *söyle-*, *anlat-*, *de-*, *bildir-* gibi fiiller de açıklama bağlamında mental fiilleri oluşturmaktadır. Bu fiillerin en temel özelliği doğrudan *zihin* ile ilgili olmasıdır. Mental fiiller çoğunlukla dinamik değil, statik olayları/hareketleri gösterir.

Mental fiillerde farklı ölçütlere göre ele alınan fiillerin içerdiği hareketin gerçekleştiği konum ön plandadır. İnsanların zihinlerinde gözlemlenebilir ya da gözlemlenemez şekilde gerçekleştirdikleri hareket, dilde mental fiiller ile de temsil edilmektedir. Örneğin, *bak-*, *dokun-*, *dinle-*, *konus-* gibi hareketler üçüncü şahıslar tarafından gözlemlenebilirken *düşün-*, *unut-*, *sev-*, *bil-* gibi hareketler ise gözlemlenemez mahiyettedir. İnsan psikolojisi, sosyoloji ve kültürel boyutları olması mental fiilleri oldukça karmaşık bir hâle getirmektedir. Bu nedenle mental fiiller kendi içerisinde alt türlere sahiptir. Mental fiiller, araştırmacılarca (Viberg 1994; Booth ve Hall 1995; Yaylagül 2005, Yıldız 2016) farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalarda *duyu fiilleri*, *duyu fiilleri*, *anı-uslamlama fiilleri*, *açıklama fiilleri*, *biliş fiilleri*, *psikolojik durum fiilleri*, *algı fiilleri*, *algılama fiilleri*, *psikoloji fiilleri*, *isteme-arzulama fiilleri*, *muhakeme fiilleri*, *değerlendirme fiilleri* vd. alt mental fiil türleri çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmada ise mental fiiller şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere mental yapı bir süreç üzerinde bulunmaktadır. Bu süreç *girdi*, *işlem* ve *çıktı* basamaklarını içermektedir. Mental sürecin başlaması ve bu süreçte yer alan fiillerin dilde kullanılabilir olması için bu basamak oldukça önemlidir. Girdi basamağı gerçekleşmeden diğer basamaklar gerçekleşmemektedir. Girdi basamağının dilsel karşılığı *duyu fiilleri* ile ortaya çıkmaktadır.

Zihinsel işlem sürecinin ilk basamağı algılamadır. Algılama süreci insanda *duyular* aracılığı ile gerçekleştirir. İnsan duyuları ile algıladığı bilgiyi yorumlar. Yorumladıktan sonra

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

da dıştan görülebilen ya da görülemeyen çeşitli dönütler verir. Örneğin, bir köpek gören insan bu köpekten korkabilir. *Görme* ile varlığını algıladığı köpeği zihnindeki eski bilgilerden hareketle ya da içgüdüsel olarak *korkma* tepkisi verebilir. *Görme* anından *korkma* anına kadar insan zihninde gerçekleşen her hareket *mental hareketi* ifade eder (Hirik 2017: 58) Kısaca algıyı gerçekleştiren duylardır. İnsan duyu organları aracılığı ile algıladığı bilgiyi zihnine aktarır. Aktarılan bu bilgi, kavram, olgu ya da nesne insanın zihninde ya daha önce var olan bilgi, kavram, olgu ya da nesnelere eşleşir ya da yeni bilgi olarak zihinde kaydolur. Dolayısıyla zihinsel faaliyetlerin başlaması duylar ile algılamaya bağlıdır, bu duylar da dilde *duyu fiilleri* ile ifade edilir.

Duyu fiilleri duylardan hareketle

- görme duyu fiilleri (bak-, gör-, seyret-, izle- vd.),
- işitme duyu fiilleri (dinle-, duy-, işit-, kulak ver- vd.),
- tat alma duyu fiilleri (tat-, tadına bak-, ye-, iç- vd.),
- koku alma duyu fiilleri (kokla-, koku al- vd.) ,
- dokunma duyu fiilleri (değ-, elle-, dokun- vd.) olarak sınıflandırılabilir.

Bu temel duyu fiillerinde belirtilen hareketin kişinin bilinçli olarak gerçekleştirip gerçekleştirilmemesiyle ilgili olarak

- a. Bilinçli temel duyu fiilleri (*görme, işitme, tat alma, koku alma, dokunma*)
- b. Bilinçsiz temel duyu fiilleri (*görme, işitme, tat alma, koku alma, dokunma*)

şeklinde sınıflandırılabilir. Bu durum aynı duyu fiilinin hem bilinçli hem de bilinçsiz olarak gerçekleştirilebildiğini dolayısıyla aynı dil ögesi olsa bile bağlama göre farklı gerçekleştirme tarzına sahip olabileceğini göstermektedir.

Örneğin, “*Ali kedilere baktı.*” cümlesinde *bak-* fiili özne tarafından bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. “*Ali kedileri gördü.*” cümlesinde ise bilinçsiz bir şekilde *gör-* fiilinin gerçekleşmiş olduğu anlaşılabilir. Her ne kadar *bak-* ve *gör-* fiilleri *görme duyu fiilleri* arasında yer alsın da *bilinçli* ve *bilinçsiz* olmaları bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır. Bağlama göre bazen *bilinçli* fiiller *bilinçsiz*, *bilinçsiz* fiiller de *bilinçli* konuma geçebilmektedir. Dolayısıyla ile duyu fiillerinin sınıflandırılmasında fiillerin sözlük anlamlarının yanında bağlam içerisinde kullanım biçimleri de önemlidir (Hirik 2017: 60).

Türkiye Türkçesinde biçim ve anlam olarak farklı şekillerde (kök, türemiş, birleşik; deyimleşmiş, metaforik) duyu fiilleri bulunmaktadır. Bu fiillerden Türkiye Türkçesinde yer alan temel duyu fiillerinden bazıları şu şekilde gösterilebilir:

	Görme	İşitme	Tat alma	Koku Alma	Dokunma
Bilinçli Temel Duyu Fiilleri	<ul style="list-style-type: none">• <i>Bak</i>• <i>Bakın-</i>• <i>Gözet</i>	<ul style="list-style-type: none">• <i>dinle-</i>• <i>kulak kabart-</i>	<ul style="list-style-type: none">• <i>iç-</i>• <i>tadına bak-</i>	<ul style="list-style-type: none">• <i>kokla-</i>	<ul style="list-style-type: none">• <i>değ-</i>• <i>dokun-</i>• <i>elle-</i>

	<ul style="list-style-type: none"> • Gözle • Gözlemle • İzle • Seyret 	<ul style="list-style-type: none"> • kulak ver- 	<ul style="list-style-type: none"> • tat- • yala- • ye- • yut- 		
Bilinçsiz Temel Duyu Fiilleri	<ul style="list-style-type: none"> • bak- • gör- 	<ul style="list-style-type: none"> • duy- • işit- • kulağına çalın- 	<ul style="list-style-type: none"> • yut- 	<ul style="list-style-type: none"> • koku al- 	<ul style="list-style-type: none"> • değ- • dokun-

Anlamsal bir sınıf olmakla birlikte *gerçekleşme yeri* ve *gerçekleşme biçimi* içeren *duyu fiilleri* özelinde mental fiillerin de birtakım kılınış özellikleri bulunmaktadır. Duyu fiillerinde yer alan bu kılınışsal özelliklerin neler olduğunun ifade edilebilmesi için kılınış kategorisinden bahsetmek gerekmektedir.

0.2. Kılınış ve Türleri

Her fiil bir *kılınış* (alm. aktionsart, ing. manner of action, actionality, actional content) özelliğine sahiptir. Kılınış, en kısa ifadeyle fiil kök veya gövdesinde belirtilen hareketin gerçek dünyada ne şekilde meydana geldiğini ifade eden terimdir. Bir başka deyişle fiilin akmakta olan zamandan bağımsız kendi içerisinde gerçekleşen iç zamanı olarak da ifade edilebilir. İlk olarak L. Johanson ve Dilaçar'ın çalışmalarıyla Türkoloji dünyasına tanıtılan kılınış konusu, bugün çeşitli açılarıyla ele alınmaktadır. Son yıllarda Uğurlu, Y. Aksan, M. Aksan, Karadoğan, Demir¹ gibi araştırmacılar tarafından konu Türkçe açısından çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Fiilin kök ya da gövde hâli, ifade ettiği hareketin gerçekleştirildiği esnada bazı noktalara ya da sürece vurgu yaptığı görülmektedir. Kılınış da fiil kök ya da gövdesinde yer alan hareketin hangi noktalara ve süreçlere vurgu yaptığını/yapmadığını göstermektedir.

Kılınış, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. Dilaçar, kılınışın fiil mastarının bildirdiği ana anlama bağlı olarak gerçekleşen bir süreç olduğunu belirtmektedir. Dilaçar, kılınışı şu şekilde alt dallara ayırmaktadır:

¹ bk. (Uğurlu 2003), (Y. Aksan 2003a; 2003b), (Y. Aksan- M. Aksan 2005), (Karadoğan 2008a), (Karadoğan 2008b), (Karadoğan 2009), (Karadoğan 2011)

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

I. Kesiksiz

A. Sürekli

1. Oluşlu

a. Girişmeli

b. bırakmalı

c. süregelmeli

d. olmalı

e. kapsamlı

2. Edişli

a. etmeli

b. yapmalı

c. uğraşmalı

d. etkilemeli

e. donatmalı

f. yoksunlamalı

g. araçlamalı

B. Süreksiz

1. Başlamalı

2. Bitirmeli

II. Kesikli

A. Üstüsteli

B. Yinelemeli

1. Yeğinlemeli

2. Yeğnilemeli

(Dilaçar 1974: 163)

Dilbilim Terimleri Sözlüğünde (TDK 1949) kılınış türleri *betimlemeli*, *sürekli veya tamamlanmamış* başlıklarıyla bir tür *bir andalık*, *başlamada tamamlanmış*, *sonuçta tamamlanmış* başlıklarıyla bir diğer tür olarak ele alınmaktadır. Buna göre kılınış türleri,

- Betimlemeli → Sürekli veya Tamamlanmamış
- Bir Andalık → a) Başlamada Tamamlanmış b) Sonuçta Tamamlanmış

şeklinde gösterilebilir. (TDK 1949: 129-130).

Korkmaz, “aç-, bas-, başla-, dokun- gibi fiillerin *başlangıç*; ağla-, ara-, bekle-, dolaş-, gez-, gözle-, yürü- gibi fiillerin *süreklilik*; başsar-, bayıl-, bul-, durul-, eriş-, kavra-, öde- gibi fiillerin *bitiş*, *sonuç gösterme*; atıştır-, damla-, şaşala- gibi fiillerin *aralıklı oluş*; boylan-, çiçeklen-, ekşi- gibi fiillerin ise *kendi kendine oluşu* gösterdiğini belirtmektedir (Korkmaz 2007: 146).

Karadoğan (2009) üç tür fiil kılınışından bahsetmektedir. Bunlar “Son Sınırı Vurgulayan Fiiller”, “Ön Sınırı Vurgulayan Fiiller” ve “Sınır Vurgulamayan Fiiller” şeklindedir. Bu üç türden ikisi fiillerdeki hareketin gerçekleşmesi için aşılması gereken sınırı içermektedir. Bazı fiillerde sınır önde, bazı fiillerde ise sondadır. Örneğin, *öl-* fiilinde bu sınır sonda, *uyu-* fiilinde baştadır. Sınır bildiren bu fiillerin yanında bir de *sürek¹* açısından önem taşıyan fiiller, Türkçede üçüncü kılınış türünü göstermektedir. Burada fiilin bildirdiği hareketin gerçekleşmiş olması için sınır değil, başlangıç ve bitiş arasındaki süre önemlidir. *Oku-* fiili buna örnek verilebilir. Burada özellikle ön sınırı vurgulayan fiillerin Türkçeye özgü bir kılınış türü olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Fiillerin gerçekleşme tarzlarındaki bu durum, onların kılınış türlerinin de birbirinden farklılaşmasına neden olur. Batı dillerinde fiillerin kılınış türleri genellikle sonlu (telic) ve sonsuz (atelic) olmak üzere iki türdür. Sonlu kılınışa sahip fiillerde olayın gerçekleşmiş sayılabilmesi için son sınırın aşılması olması gerekmektedir. Bu tip fiillerde olayın gerçekleşmesi ile tamamlanması aynı noktadadır (Johanson 2000). Sonsuz fiillerde ise olayın gerçekleşmiş sayılması için aşılması gereken bir sınır bulunmamaktadır. Olay süreçte herhangi bir noktada gözlemlenebilir ve olayın gerçekleşmiş sayılması için tamamlanmış olması gerekmez (Johanson 1971: 46).

¹ Bazı fiillerdeki “olay”ın gerçekleşmiş sayılması için herhangi bir sınırın aşılması veya bir sınıra ulaşılması gerekmez. Önemli nokta ön sınır veya son sınır değil, ikisi arasındaki *sürek* türüdür (Karadoğan 2009: 4). Sürek, zaman ile paralel akan hareketin gerçekleşme anlarının devam eden bir süre gerektirdiği kavramı ifade etmektedir.

Fiillerle ilgili bir sınıflama da Kiefer tarafından yapılmıştır. Kiefer, fiillerin gerçekleşme tarzlarını ölçüt olarak almış ve *hareketlilik* (dynamicity), *bitmişlik* (telicity) ve *sürerlilik* (durativity) olmak üzere üç fiil kategorisinden bahsetmiştir (2009: 269).

1. Kılınış ve Duyu Fiilleri

Her fiilin olduğu gibi duyu fiillerinin de kılınış türleri bulunmaktadır. Fakat hepsi mental fiillerin alt türü olan birer duyu fiili olsa da bu duyu fiillerinin de kendi içlerinde alt türleri bulunmaktadır. Dolayısıyla duyu fiillerinin gerçekleşme tarzları bu alt türleriyle bağlantılı olarak birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Fiillerin kılınış türlerinin farklılığı onların gerçekleşme şekillerinin de farklı olmasına neden olmaktadır. Fiilde belirtilen hareketin bir anda gerçekleştiği duyu fiilleri *anlık*, gerçekleşmesi bir süre gerektiren duyu fiilleri ise *sürekli* fiiller olarak değerlendirilebilir. Hareketin gerçekleşme süresinin "an" ya da "sürekle" gerektirmesi burada temel olandır.

- (1) *Raftaki kırmızı kitap gözüme çarptı.* (Anlık)
- (2) *Dün akşam hep birlikte tiyatro oyunu seyrettik.* (Sürekli)
- (3) *Eşimle eski fotoğraflarımıza göz gezdirdik.* (Sürekli)
- (4) *Dolaptaki kokuyu aldım.* (Anlık)
- (5) *Bahçeye çıkıp yağın yağmurunu kokladım.* (Sürekli)

Bu örneklerde bazı duyu fiillerinin anlık, bazılarının ise sürekli bir gerçekleşme tarzına sahip olduğu dikkat çekmektedir. Elbette burada *bağlam* devreye girmektedir. Bağlamda duyulara konu olan hareketin gerçekleşme hızı, duyu fiilinin de kılınış türünü belirlemektedir. (1) numaralı örnekte yer alan *göze çarp-* fiili bir *görme duyu fiilidir* ve gerçekleşme tarzı olarak *anlık* yapıya sahiptir. (2) numaralı örnekteki *seyret-* yine bir *görme duyu fiilidir* ancak gerçekleşme tarzı olarak *sürekli* yapıdadır. Yine bir *görme duyu fiili* olan (3) numaralı cümledeki *göz gezdir-*, gerçekleşme tarzı *süreklilik* arz etmektedir. Koku alma duyu fiili olan (4) ve (5) numaralı cümledeki *koku al-* ve *kokla-* yine gerçekleşme tarzı olarak birbirinden farklıdır. Bu durum aynı sınıfta yer alan duyu fiillerinin dahi farklılık arz edebileceğini bağlamın fiillerin gerçekleşme tarzlarının duyu fiillerinden bağımsız olarak etkileyici role sahip olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte aynı duyu fiili sınıfında yer alan ve yapı olarak da aynı olan fiiller ele alındığında yine bağlamın benzer bir etkiye sahip olduğu görülebilir.

Örneğin,

- (6) *Karşı caddeden geçen arabaları gördüm.*
- (7) *Arabanın altına koşarak giren kediyi gördüm.*
- (8) *Gece içeriden gelen bir çıtırtı duydum.*
- (9) *Karşı evden gelen gitar seslerini duydum.*

(6) numaralı örnek bağlamda zamansal bir kısıtlama getirmediğinden hareketin gerçekleşmesi için gereken süre de uzayabilmektedir. Dolayısıyla *sürekle* gerektiren bir kılınışa dönüşmektedir. (7) numaralı örnekte ise görülen nesnenin hızı, duyu fiilinde belirtilen hareketin de kısa sürede gerçekleşmesine neden olmaktadır. Burada ise *gör-* fiili kılınış değiştirerek *anlık* özellik göstermektedir. Dolayısıyla duyu fiillerinin anlık ya da sürekli olması hem bağlamla, hem fiilin duyu alanında gerçekleşme şekliyle hem de dilbilgisel bağlamda kılınış özelliğiyle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Burada *kılınış*

*değişikliği*² devreye girmektedir. Fiiller çeşitli sebeplerle kılınışlarını değiştirebilmektedir. Ancak temelde fiillerin kılınışı sabit kalma eğilimindedir.

2.1. Duyu Fiillerinin Kılınış Türlerine Bakış

Yukarıda bahsedildiği üzere kılınış türlerinin sınıflandırılması araştırmacılara göre farklılık arz etmektedir. Bu çalışmada L. Johanson (1971) ve Karadoğan (2009) tarafından ortaya koyulan kılınış türleri temel alınmış ve duyu fiilleri bu kapsamda incelenmiştir. Dolayısıyla kılınış türleri *son sınırı vurgulayan fiiller [+SS]*, *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* ve *ön sınırı vurgulayan fiiller [+ÖS]* şeklinde ele alınmıştır. Aşağıda her bir duyu fiili türü ve bu fiil türünü temsil eden örnekler bu üç kılınış türü kapsamında incelenmiştir.

2.1.1. Görme Duyu Fiilleri ve Kılınış

Mental sürecin en etkin başlatıcısı görme duyularıdır. Viberg (1983) çalışmasında görme duyusunun diğer duylardan daha çok kullanıldığını belirterek zihin verilerinin bu duyu ile daha etkin şekilde toplandığını ifade etmektedir. Cüceloğlu, görme ve işitme duyularını birincil diğerlerini ise ikincil duylar arasında değerlendirmiştir (1997: 103).

Türkçede görme hareketini doğrudan ifade eden fiillerin yanı sıra çeşitli anlam ilişkileri neticesi yine görme duyu fiili anlamı kazanmış fiiller de bulunmaktadır. Örneğin, *kes-* fiili (Adam bir saattir bizi kesiyor.) örneğinde "Sürekli olarak süzmek, dikkatli bir biçimde bakmak" anlamını kazanmıştır. Burada yalnızca doğrudan görme duyu fiili içerisinde yer alan temsil edecek sayıda fiiller ele alınmıştır.

bak- fiili gerçekleşme tarzı olarak bağlama göre süreklilik ya da anlık özellik gösterebilmektedir. Kılınış türü olarak *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasında yer almaktadır. Keza fiil –mAyA devam et-/mAyA başla-³ yapılarıyla uyumludur.

bakın- fiilinin içerdiği harekette noktalar değil süreklilik ön plandadır. Dolayısıyla kılınış türü olarak *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasında yer almaktadır.

gör- fiilinin gerçekleşme tarzında bağlam sürekli ya da anlık olmasını sağlayabilmektedir. Kılınış bağlamında fiil *son sınırı vurgulayan fiiller [+SS]* arasındadır.

gözle- fiili içerdiği hareketin tarzı itibarıyla *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasında yer almaktadır.

gözlemle- fiili kılınış türü bakımından *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasında yer almaktadır.

izle- fiili kılınış bağlamında *ön sınırı vurgulayan fiiller [+ÖS]* arasında yer almaktadır. Seyret- fiili ile benzer şekilde yapıya sahiptir.

seyret- fiili kılınış bağlamında *ön sınırı vurgulayan fiiller [+ÖS]* arasında yer almaktadır. Fiilin bildirdiği hareketin içerisinde bir nokta bir de süreklilik bulunmaktadır.

² Bk. (Karadoğan 2009: 41).

³ L. Johanson (1971), Uğurlu (2003) ve Karadoğan (2009) çalışmalarında çeşitli formül cümle ve yapılar geliştirmişlerdir. Bu formül içerisine ilgili fiil yerleştirildikten sonra onun kılınış türü anlaşılabilir. –mAyA devam et-/mAyA başla- yapıları da bu yapılar arasında yer almaktadır. Bunların dışındaki diğer formül cümleler için bu çalışmalara bakılabilir. Bununla birlikte ayrıca bk. (Karadoğan ve Hirik 2015).

2.1.2. İşitme Duyu Fiilleri ve Kılınış

Mental süreci başlatan duyularda işitme duyusu da görme duyusu kadar etkilidir. *Dinle-*, *kulak ver-*, *kulak kabart-* daha çok bilinçli; *işit-*, *duy-*, *kulağına çalın-* ise bilinçsiz işitme duyu fiillerini temsil etmektedir. Bu fiillerin kılınış özellikleri şu şekildedir:

dinle- fiilinde hareket *sürek* üzerine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle fiil, kılınış türü bakımından *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasında yer almaktadır.

duy- fiilinde bulunan hareket kılınış bakımından *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasında yer almaktadır.

işit- fiilinin bildirdiği hareket *sürek* vurgusu yapmaktadır. Dolayısıyla *işit-*, *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasında yer almaktadır.

kulağına çalın- fiilinde belirtilen hareket sona vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla kılınış türü bakımından bu fiil *son sınırı vurgulayan fiiller [+SS]* arasındadır.

kulak kabart- fiili ön sınır ve *sürek* bölümüne vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla fiil, kılınış bağlamında *ön sınırı vurgulayan fiiller [+ÖS]* arasında yer almaktadır.

kulak ver- birleşik fiil yapısındaki bu duyu fiili öncelikle ön sınıra sonra *sürek* bölümüne vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla fiil, kılınış bağlamında *ön sınırı vurgulayan fiiller [+ÖS]* arasında yer almaktadır.

2.1.3. Tat Alma Duyu Fiilleri ve Kılınış

Tat alma duyusu, ikincil duyular arasında yer almaktadır. Çünkü tek başına kişinin etrafında olanları anlamasına olanak tanımaz. Ancak diğer duyular ile birlikte hareket ederek olayların ve çevrenin algılanmasına olanak tanır. Tat alma duyusu kişinin iradesi ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu duyuyu ifade eden fiiller de *bilinçli temel duyular* arasında yer almaktadır. Türkçede *tat-*, *tadına bak-*, *ye-*, *iç-*, *yut-* gibi fiiller tat alma duyu fiilleri arasındadır.

iç-, fiilinde vurgu *sürek*te yer almaktadır. Bu nedenle sınır yoktur. Fiil, *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasında yer almaktadır.

tadına bak- fiili anlam alanı olarak *tat-* fiili ile benzer yapıdadır. Bu da fiilin *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasında olmasını sağlamaktadır.

tat- fiilinde belirtilen hareket *sürek*te vurguludur. Bu nedenle bu fiil *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasındadır.

ye- fiilinde herhangi bir sınır bulunmamaktadır. Dolayısıyla fiil, *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasındadır.

yut- fiilinde vurgu son sınırdadır. Kılınış bakımından fiil, *son sınırı vurgulayan fiiller [+SS]* arasında yer almaktadır.

2.1.4. Dokunma Duyu Fiilleri ve Kılınış

Mental sürecin başlaması dokunma ile de gerçekleşebilmektedir. Kişinin zihnine birtakım verileri göndermesi bazı durumlarda dokunmayla gerçekleşebilmektedir. Türkiye

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Türkçesinde *dokun-*, *değ-*, *elle-* gibi fiiller doğrudan, *tut-*, *sürt-*, *sık-* gibi fiiller de dolaylı olarak dokunma duyusunun hareketini ifade etmektedir.

değ- fiilinde değme anı ön sınır, değişiyor olma hâli süreklilik üzere iki vurgulanan bölüm bulunmaktadır. Bu nedenle fiil, *ön sınırı vurgulayan fiiller [+ÖS]* arasındadır.

dokun- fiilinde dokunma anı ve dokunuyor olma hâli olmak üzere iki süreç bulunmaktadır. Bu nedenle fiil, *ön sınırı vurgulayan fiiller [+ÖS]* arasında yer almaktadır.

elle- fiilinde vurgu süreklilik üzerindedir. Bu nedenle fiil *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasındadır.

2.1.5. Koku Alma Duyu Fiilleri ve Kılınışı

Mental süreçlerin başlatıcılarından biri de koku alma duyusu olabilir. Diğer duyularla kıyas edildiğinde koku alma duyusunun daha az işlevsel olduğu söylenebilir. Bu nedenle ikincil duyular arasında yer almaktadır. Koku alma duyu fiilleri *kokla-*, *koku al-* gibi fiillerden oluşmaktadır. Bu fiiller bilinçlilik ve bilinçsizlik bağlamında farklılık göstermektedir.

kokla- fiili içerisinde herhangi bir sınır bulundurmamaktadır. Bu nedenle *sınır vurgulamayan fiiller [-SV]* arasındadır.

koku al- fiilinde biri hareketin başlangıcında olan vurgu diğeri de süreklilik üzerinde olan vurgu bulunmaktadır. Bu nedenle kılınış bakımından fiil, *sınırı vurgulayan fiiller [+ÖS]* arasındadır.

3. Sonuç

Her fiilin iç zamanını temsil eden kılınış, fiillerin gerçekleşme tarzları ile birlikte bu fiil kök veya gövdelerinin belirttiği hareketlerdeki vurgu noktalarını göstermektedir. Gerçekleşme tarzı bağlamında bir kategori olan kılınış ile anlamsal ve gerçekleşme konumu ölçütüne bağlı bir kategori olan mental fiiller bağlamında duyu fiilleri, birtakım ilişkileri barındırmaktadır.

Tüm bunlardan sonra duyuları temsil eden temel fiiller kılınış türleri ele alındığında aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

	Görme	İşitme	Tat Alma	Dokunma	Koku Alma
[+SS]	gör-	kulağına çalın-	yut-	Ø	Ø
[-SV]	bak-, bakın-, gözle-, gözlemle-,	dinle-, duy-, işit-,	iç-, tadma bak-, tat-, ye-	elle-	kokla-
[+ÖS]	izle-, seyret-	kulak kabart-, kulak ver-	Ø	değ-, dokun-	koku al-

Her bir duyu bağlamında ayrı ayrı ele alındığında görme duyu fiillerinin üç tür kılınışa da sahip olduğu görülmektedir. Özellikle sınır vurgulamayan fiil sayısının daha fazla olduğu görme duyu fiillerinin dikkat çekici yönüdür. "Görme" eyleminin genel olarak bir

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

sürek/zaman gerektirmesi bu türden fiillerin genelde [-SV] arasında olmasına neden olmuştur. İnsanın en önemli duyusu olarak kabul edilen görme duyusunun farklı her türden kılınışa sahip olması bu duyunun neden önemli olduğunu göstermektedir. Keza yapılan çalışmalarda da duyu fiillerinin kullanım sıklığı *görme* > *işitme* > *tat alma* > *dokunma* > *koku alma* şeklinde tespit edilmiştir (Viberg 1983: 136, Hirik 2017: 72).

İşitme duyu fiillerine bakıldığında sıklık derecesiyle kılınış türü çeşitliliği arasındaki paralellik göze çarpmaktadır. İşitme duyu fiillerinin sık kullanımı aynı görme duyu fiillerinde olduğu gibi farklı türden kılınışa sahip olmalarını sağlamaktadır. Yine işitme duyu fiillerinin ağırlıklı olarak [-SV] arasında yer aldığı görülmektedir.

Tat alma duyusunun [+ÖS] arasında herhangi bir örneğinin olmaması ile onun ikincil duyular arasında yer alması arasında ilişki bulunmaktadır. Tat alma duyularının da çoğunlukla [-SV] arasında bulunduğu görülmektedir.

Dokunma duyu fiilleri içerisinde [+SS] bulunmadığı görülmektedir. Bu durum dokunma eyleminin doğasıyla doğrudan bağlantılıdır. Çünkü dokunma eylemi muhakkak bir süre içerir. Sürek de [+ÖS] ve [-SV] içinde bulunmaktadır.

Koku alma duyu fiilleri de dokunma duyularını belirten fiiller gibi kılınış bakımından [+SS] içermemektedir. Bu durum da koku alma eyleminin doğal yapısıyla ilgilidir. Koku almak da gerçekleşirken bir süre gerektirmektedir.

Duyu fiillerinin genel olarak kılınış ile ilişkisine bakıldığında [-SV] türünün çok daha yaygın olduğu göze çarpmaktadır. İkinci sırada [+ÖS], son sırada ise [+SS] gelmektedir. Bu sıralama, duyuların gerçekleşirken noktalardan daha çok *sürek* gerektirmesiyle ilgilidir.

Tüm bunlardan sonra duyunun önem noktası o duyuyu ifade eden fiillerin çeşitliliğine neden olmakta, çeşitli fiillerin olması da kılınış bakımından duyu fiillerinin her tür kılınışı temsil etmesine olanak tanımaktadır. Duyunun önemi ile onu temsil eden duyu fiili ve onun kılınış özelliği arasında doğrudan bağ bulunmaktadır.

Kaynakça

AKSAN, Yeşim, (2003a), “Türkçe’de Durum Değişikliği Eylemlerinin Kılınış Özellikleri”, *Dil Bilim Araştırmaları*, İstanbul: Boğaziçi University Publication, s. 1-14.

AKSAN, Yeşim, (2003b), “Kılınış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçe’de Kılınış”, (Hazırlayan: A. Kıran, Ece Korkut, Suna Ağıldere), *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, İstanbul, Multilingual Yayınları, s. 68-81.

AKSAN, Yeşim; AKSAN, Mustafa, (2005), “Bileşik Eylemler, Sıralı Eylemler ve Görünüş [Compound verbs, serial verbs and aspect]”, M. Sarı & H. Nas (Eds.) *Proceedings of the XIXth National Linguistics Conference*, s. 398-413. Şanlıurfa: Elif Printing House.

BIBER, Douglas; CONRAD, Susan; LEECH, Geoffrey (2003), *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*, Pearson Publishing.

BOOTH, J. R.; HALL W. S., (1995), “Development of the Understanding of the Polysemous Meanings of the Mental-State Verb Know”, *Cognitive Development*, Volume 10, Issue 4, s. 529-549.

CÜCELOĞLU, Doğan (1997), *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

DİLÂÇAR, Agop, (1974), “Türk Fiilinde Kılınışla Görünüş ve Dilbilgisi Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 159-171.

DINNEEN, Francis P., (1995), *General Linguistics*, Georgetown University Press, Washington.

DİZDAROĞLU, Hikmet, (1963), *Türkçede Fiiller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

DOĞAN, Nuh, (2017), “Türkçe Fiillerin Anlam Bilimsel Sınıfları”, *Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, s. 223-252, Karabük Üniversitesi, Karabük.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, (1992), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

HİRİK, Erkan, (2017), “Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 41, ss. 53-74.

HİRİK, Erkan; ÇOLAK, Tuğba (2017), Türkçe Mental Fiillerde ‘Çok Katmanlılık’, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, ss. 261-268.

JOHANSON, Lars, (1971), *Aspekt im Türkischen, Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*. Studia Trucica Upsaliensia, Uppsala.

JOHANSON, Lars, (2000), “Viewpoint Operators in European Languages”, (Ed. Östen Dahl), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*, Mouton de Gruyter, s. 27-187.

KARADOĞAN, Ahmet. (2011). „Metin Çevirilerinde Kılınışsal Eşdeğerlik”, *I. Uluslararası Çeviribilim ve Terimbilim Kurultayı Bildirileri*, s. 222-226, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.

KARADOĞAN, Ahmet, (2008a), “Türkiye Türkçesindeki -Dik ve -An Sıfat-Fiil Eklerinde Sınır Vurgulayışın Rolü”, *Türk Dili*, 678, s. 519-527.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

KARADOĞAN, Ahmet, (2008b), “Türkçede Sıralama Bildiren Zarf-fiil Eklerinin Zamansal Yorumunda ‘Kılınış’ın Rolü”, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, 20-25 Ekim 2008, Ankara.

KARADOĞAN, Ahmet, (2009), *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Divan Kitap, Ankara.

KARADOĞAN, Ahmet; HİRİK Erkan (2015), “Türkçe Fiillerde Kılınış Türlerinin Dil Öğretimindeki Yeri Üzerine”, *International Journal of Languages Education and Teaching*, UDES 2015 s. 48-59.

KIEFER, Ferenc (2009), *Modality, Grammar, Meaning and Pragmatics*, ed. Frank Brisard, Jan Ola Östman, Jef Verschueren, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

KORKMAZ, Zeynep, (2007), *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

LAW, Vivien, (2003), *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*, Cambridge.

LEVIN, Beth, (1993), *English Verb Classes and Alternations a Preliminary Investigation*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

ŞİRİN USER, Hatice, (2009), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları.

TDK, (1949). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

UĞURLU, Mustafa, (2003), “Türkiye Türkçesinde “Bakış” (Aspektotempora)”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, s. 124-133.

VIBERG, Ake (1983), “The Verbs of Perception: A Typological Study”, *Linguistics*, 21: 123-162.

VIBERG, Ake, (1994), Differentiation and Polysemy in the Swedish Verbal Lexicon. In: *Euralex 1994. Proceedings*. Amsterdam. 1994. s. 204-215.

YAYLAGÜL, Özen (2005). “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 17-51.

YILDIZ, Hüseyin, (2016), *Eski Uygurcada Mental Fiiller*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

ZEKİYEV, Z, (2002), *Tatar Grammatikası II, Morfolojiya*, (Editör: Z. Zekiyev), Kazan.